



Elbeszéletlen történetek

Papanek Gábor

Nevelési módszerek az 1950-es évek Pilis cserkészcsapatában

Jelen írás a közelmúlt történelmének egy sokáig elhallgatott elemét, az 1950-es évek úgynevezett katakomba-cserkészését állítja reflektorfénybe. Buzdítani kíván e sokban sikeres mozgalom tapasztalatainak a feldolgozására – és a mai fiatalok nevelésében való hasznosítására.

Az alapítás

Az 1950-es évek magyar cserkészteréről csak viszonylag szűk körnek voltak, s vannak korrekt ismeretei. Az 50-60 évvel ezelőtti történetek áttekintése nehéz is, hiszen a témáról a résztvevők évtizedekig – az „államvédelmi” kihallgatástól tartva, biztos, ami biztos alapon – a konkrét nevek, helyek, pontos időpontok felejtésére törekedtek, s írás is alig, többnyire csak véletlenül, pl. az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁSZTL) maradt fenn. A cserkészés esetében (is) kívánatos azonban, hogy összegyűjtsük mindazokat az emlékeket, amelyek túléltek az évtizedeket. Ily módon gazdagíthatnánk történelmi ismereteinket is, hiszen olykor csak e „hagyományok” alapján érthető meg sok magyar értelmiséginek a XX. század második felében tanúsított magatartása. Továbbá, mert úgy véljük, az „eredmények” fél évszázad után is sikereseknek mutatják az elvégzett nevelő munkát, ennek módszerei hasznosíthatók (lennének¹) a jövő

1 Az oktatási tárgyú magyar kutatás-fejlesztés visszafogott intenzitásáról lásd pl. Lanner (2010).

építéséhez szükséges emberi erőforrások megteremtésénél is. Ezért a tárgy bemutatása céljából egy részben dokumentumokon², részben egyes érintettek³ visszaemlékezésein alapuló „esettanulmányt” mutatok be.

A Pilis cserkészcsapat esetében nincsenek pontos információk a csapat keletkezéséről, szervezetéről, tevékenységéről. Az „alapítók” egyikének visszaemlékezése (Interjú 2001) szerint a *kezdő elhatározás* az egyházi iskolák államosítása és a cserkészlet állami megszüntetése nyomán 1948 karácsonyán született. Néhány 13-14 éves piarista diák (*Alföldy Géza, Báldi Tamás, Ginter Károly, Vigh Szabolcs* és még néhányan) ekkor kérték meg fiatal hittanárukat, egyben cserkész vezetőjüket, *Ördögh (Örkényi) János* piarista szerzetes-papot (Lucit – a Luciferből), hogy a „hivatalos” keretek megszűnése után is foglalkozzon velük. S a kérés elfogadását követően továbbra is (csaknem) hetente összejöttek; önképzésük céljából (volt) tanáraiktól előadásokat hallgattak meg vallási és egyéb témákról, beszélgettek, a hétvégeken kirándultak, s nyáron a hazai hegyekben többnapos táborokra is sort kerítettek.

A „földalatti”⁴ együttmaradás indokairól keveset tudunk. A fiúk talán – nem törődve ennek a Mindszenty-per időszakában nyilvánvaló kockázataival – csak folytatni akarták hittan-tanulmányaikat, s a korosztályuk számára vonzó cserkészéletet. Egyes államvédelmi jelentések és *Vigh* (2001) szerint (legalábbis az első években) néhányan, akik a Rákosi-diktatúra gyors bukására számítottak, fel kívántak készülni az ezt követő rendszer vezetői szerepeire is. *P. Ördögh Jánost* viszont döntően egyházi meggondolások motiválhatták. Bizonyára tudott a *J. Loew* francia pap által az 1940-es években elindított, s az 1950-es évek során pl. Franciaországban, Olaszországban népszerűvé vált „munkás-”papság⁵ intézményéről. Ismerte, s rendjének feloszlata után talán a folytatás lehetőségét jelző dokumentumnak is tekintette, továbbá *XII. Piusz* pápa ún. „világi” – azaz nem szerzetesi – egyházi intézményeket és értékeiket elismerő *Provida* mater kezdetű apostoli konstitúcióját. De volt információja a szerzetestársra, *P. Bulányi* által 1945-ben életre hívott, s 1950-ben még szabadon működő „Bokor” bázisközösségről, s esetleg néhány további hasonló törekvésről (pl. a pálosokéról, a ciszterekéről – vagy akár egyes protestáns gyülekezetekéről) is.

A vázolatokat támasztja alá „Dusek” államvédelmi ügynököknek⁶ *P. Ördögh Jánostól* származó (bár olykor egyes elemeket elhallgató) fontos információkat rögzítő 1955. február

2 Itt is megköszönöm Vörös Géának, az ÁSZTL munkatársának a témára vonatkozó dokumentumok összegyűjtésével nyújtott értékes segítségét. P. G.

3 A szerző, miként ezt Dusek ügynök is jelentette, maga szintén (jelentéktelen) tagja volt a Pilis csapatnak (ÁSZTL 3.1.5. O–11.959/4a sz. dosszié, 1955. február 16-i jelentés). Jelen cikk írásához felhasználta továbbá néhány más tagtól beszélgetés közben kapott megjegyzéseket.

4 Katakomba-cserkészletnek – akkoriban csak szűk körükben – a pálosok nevezték hasonló tevékenységüket. Az elnevezést lásd például: *Arató – Ivasivka* (2006), *Bakk* (2012).

5 Részletesebben lásd pl.: *A munkás-papságról.* (2013).

6 Divald István piarista pap (zsarolással kicsikart) szervezéséről pl. az O–11.959/1/ dosszié 224. oldala ad tájékoztatást. A Levéltár sok további dokumentuma, kiemelten a H–63/1957 dosszié őrzi a következő években a Pilis csapattal kapcsolatos jelentéseit.

28-i jelentése a kezdeti elgondolásokról. *P. Ördögh* – mivel vidékre helyezték – felkérte ugyanis őt, hogy a többieknél intenzívebben⁷ segítse a csapat irányításában. Egyidejűleg tájékoztatta, hogy a kezdetben „4-5 főből álló”, de dinamikusan bővülő, s formális szervezet nélkül egyre nehezebben irányítható kis csoport fejlesztése során „összekapcsolta a vallásos nevelés és a cserkészlet módszereit”. 1950 tavaszán azt ajánlotta a fiúknak, dolgozzanak ki egy „Alkotmányt”. Az ötlet néhány hónap alatt, s nagy viták nyomán megvalósult (amiről persze csak a vezetés néhány tagja tudott). A dokumentum „első része a csoport jellegét határozta meg. ... A fiúk tekintélyes része szeretett volna 'providát' létesíteni. Ez *P. Ördöghnek* nem tetszett, meg akarta őrizni függetlenségét az egyházi törvényhozással szemben is. ... Így az *Alkotmányban megalapították a Pilis cserkészcsapatot*.” (ÁSZTL 3.1.5. O–11.959/4a sz. dosszié 52-56. oldal)

Az Alkotmány (*Dusek* közlése szerint) lehetővé tette azt is, hogy a 16. évüket betöltött tagok fogadalmat tegyenek. E fogadalom tartalmilag a régi cserkészfogadalomra, de egyes elemeiben a szerzetesi fogadalomra is hasonlított. A mű 2. részében megszabta továbbá a csapat rajokra és őrökre osztott szervezetét. A harmadik rész pedig speciális szabályokat tartalmazott (pl. a táborozás rendjére).

A kezdeményezésből *a következő évek során tényleges „csapat” alakult ki*. A résztvevők köre szinte folyamatosan bővült. Ahogy az ifjú kezdeményezők „öregedtek” (15-17 évesek lettek), megkezdték serdülőkorba lépő fiatalok befogadását, akiket önálló kis őrökbe szerveztek. *Pomogáts B.* – 1959. május 6-i kihallgatási jegyzőkönyve szerint⁸ – már az 1950 körüli időkből 3 őrre emlékezett; közülük az egyik „elemistákból tevődött össze” (ÁSZTL 3.1.5. 0-10847 sz. dosszié, 48. oldal).

A taggá válás

Az előrehaladás, gyarapodás során az új tagok legtöbbször – a „másként gondolkodók” zaklatása (kiemelten a „klerikális reakció”, azaz általában a vallás üldözése), s a csapat ebből következő „illegálitása” miatt szinte szükségszerűen – nem a hagyományos forrásokból, nem például egy iskola közösségéből származtak, hanem a régebbi tagoknak (és szüleiknek) az ismeretségi köréből kerültek ki.

7 „Dusek” fent is idézett jelentése szerint *P. Ördögh* azt mondta neki: „Azok a papok, akik az egyes kisebb csoportoknál végeznek hitoktatási munkát, a cserkészcsapat lényegével nincsenek teljesen tisztában.”

8 A ma is meglevő dokumentumok szerint *Pomogáts B.*-t besúgónak kívánták beszervezni az 1956-os tevékenységével kapcsolatos megtorlás elengedését ígérve. A hosszú és alapos megfigyelés utáni kihallgatásokon – súlyos fenyegetések hatására – el is vállalta a feladatot, de hamarosan visszalépett.

A belépési szándékról többnyire nem is a tíz- és egynéhány éves fiatalok, hanem szüleik döntöttek. Bár ismerték e lépés kockázatait: a legális (sekrestyei) hittanoktatást is akadályozó, a nem engedélyezett összejöveleket pedig különösen kíméletlenül büntető államvédelmi szolgálat brutalitását, mégis fontosnak ítélték, s módot kerestek arra, hogy gyermekeik „jó” társaságba⁹ kerüljenek, s a kor torz propagandájának kiegészítésére, ellensúlyozására a keresztény értékeket közvetítő hitoktatásban részesüljenek. E mellett hatott a társadalom elégedetlensége, a minden területen egyre agresszívabb diktatúrával (a választási csalásokkal, a politikai indokú letartóztatásokkal, a kitelepítésekkel stb.) és ennek az élet minden területén jelentkező irracionális következményeivel¹⁰ szembeni általános ellenérzés is, amit gyakran még az 1949-es Alkotmányban rögzített „szabadság-” (kiemelten: 54. § egyesülési, 56. § vallásgyakorlási) jogokat is sértő fent jelzett vallásellenes döntések elutasítása is erősített.

Mivel a vázolt folyamatban az újonnan jöttek kiválogatására nem volt mód, a kialakuló tagság összetétele igen vegyes (származású) volt. A hasonló csoportok munkásszármazású résztvevőinek magas aránya meglepte az Államvédelmet is. Az ÁSZTL 3.1.5. O–11.959/1 sz. dossziében található 1951. április 20-i jelentés 8. oldalán az apparátus megjegyzései közt a következők olvashatók: a jelzett típusú „szervezkedés megközelítően 4.000, főleg munkás és tanuló fiatal tart befolyása alatt”.

Elsőként általában *Luci* találkozott a jelöltekkel. Sokakat a „lakásán” – egy ágygal, nagy szekrénnel, kis asztallal és két-három székkal „berendezett”, de könyvvel és papírral teli kis (többnyire albérleti) szobájában – fogadott. A beszélgetés fő témája az ifjú hitélete volt. A jövő (őrsi) tagság kötelezettségeiről és lehetőségeiről a hittantánulás fontosságán (és a következő összejövetel helyén) kívül alig, a csapatról egyáltalán nem esett szó. Anyagi kérdések nem kerültek említésre (de pénze nem is volt senkinek). *Politikáról sem esett szó.* Elhangzott azonban – bár a Rákosi-korban ez már a gyerekek előtt is nyilvánvaló volt – az a kamaszok számára inkább vonzó, mint taszító figyelmeztetés, hogy az előírányzott tanulásról harmadik személynek nem szabad beszélni.¹¹

9 A háború után a fiatalokat sokféle, olykor „csak” italozó, antiszociális, de sokszor vitathatatlanul törvénytelen akciókra összeállt csoportoktól kellett féltetni.

10 A kor viszonyai az idősebbek körében ma még közismertek. Az irracionális valóságról a fiatalabbak, pl. Benedek István – a hivatalos értékelésekben azonnal félre is magyarázott – (1957) művéből tájékozódhatnak.

11 Nem minden hasonló csoportosulás törekedett a rejtőzködésre. Egy, laza ciszter kapcsolatokkal rendelkező XI. kerületi társaság pl. nagy létszámú nyári táborozásokat is szervezett (turista egyesületként), s ezek egyike keretében a szigligeti várdombon látványos – a fél Balatonról jól látható – tűzijátékot is rendezett.

Ma már tudjuk, hogy e figyelmeztetés nem segített, tulajdonképpen felesleges volt. Hiszen a következők olvashatók már az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának 3.1.5. 0-11959/1 sz. dossziéjában fellelhető 1950. november 30-i keltű jelentésben is: „*Ördög*h piarista szerzetes régi cserkészekből kb. 100 tagú csoportot szervezett” (5. oldal).¹² Más kérdés, hogy az idézettek akkor még nem keltették fel az Államvédelem érdeklődését (s a jelzett 100 fő egy része nem Pilis-tag volt).

Egyértelmű, hogy a gyarapodás és a nevelési sikerek zálogát *Luci személyisége*, elhivatott, a fiatalokat megértő és szerető karizmatikus magatartása – valamint nevelési hozzáértése – jelentette. Kiegészítette ezt, hogy egyes ifjú alapítók szintén jó „vezetőkké” váltak (e folyamat háttéréről, mozzatórugóiról, fázisairól azonban az érintettek kivül szinte senkinek nem volt, s nincs pontos képe).

A heti „örsgyűlés”

A csapat tevékenységei (a visszaemlékezések, s *Dusek* ügynök számos jelentése szerint) illeszkedtek a lehetőségekhez. Az őrsök tagjai szeptember elejétől május végéig, mindig a hét azonos hétköznapján délután, de az 1950-es évek magyar adottságainak megfelelően valamelyikük lakásán jöttek össze. Egy-egy őrsbe hat-nyolc, különböző társadalmi csoportokból származó tag tartozott, akiket a náluk valamivel idősebb őrsvezető irányított.

A heti összejöveteleknek sajátos, de a rejtőzködés szándéka miatt természetes jellemzője volt az is, hogy a gyűlések alkalmával a lassan bővülő csapat más őrsői többnyire szóba sem kerültek. Némi bizonytalan kapcsolatot létesített ugyan egyes egységek között, hogy a fiatalabbak őrsvezetői az „idősebbek” őrsiből kerültek ki, az őrsgyűlésekre azonban rajta kívül más csapattagok szinte soha nem jöttek el, s az információáramlás mindkét irányban gyenge volt.

A kényszerítő körülmények nyomán a heti őrsgyűlések programja is némileg a cserkészhagyományokétól eltérő (de a magyar katakomba-cserkészek körében – a korlátozott iskolai lehetőségek hatására – általános gyakorlat) volt: igen *nagy súlyt kapott* ugyanis benne a *hitoktatás*. A munka (rövid ima után) ezzel kezdődött. A vallási tanulnivalókat sokszor *Luci*, de olykor valamely másik, a téma szakértőjének számító piarista tanár foglalta össze. Az átadott konkrét ismeretekkel kapcsolatos emlékek ma már homályosak. Például „*Dusek*”, aki a fent hivatkozott ÁSZTL 3.1.5. O-11.959/4a sz. dosszié 6.,

¹² A jelentés P. Bulányi György ún. Bokor közössége ügyében született. Erről az ügyről lásd pl.: Békés (2012). Az egykori besúgók egyike rk. pap volt, a másik kettő kiléte „nem azonosítható” (ÁSZTL közlés).

7., 17. oldalain található 1955-ös jelentéseiben 13 éves fiúk több olyan őrsgyűléséről is beszámol, ahol ő volt az előadó, csak azt rögzíti: „az előadás tárgya a Biblia soron következő része volt”.

A tényleges program – a „Pietas et litterae” (kegyesség és tudomány) piarista jelszavával összhangban – mindenkor a fenti jelentésekben vallottnál gazdagabb volt. A kezdők a Biblia szép történeteiben, az európai kulturális örökség e jelentős elemein túl megtanultak néhány imát (ideértve a szerzetesi zsolozsma egy-egy rövid részletét is), valamint a szentségek felvételének módját, tanulták a katekizmust, esetenként meghallgatták egy-egy szent életének valamely történetét is –, s hogy felkészüljenek a ministrálásra, magolták a mise (latin) szövegét. A 16-17 éven felüliek képzése viszont a dogmatika, az egyháztörténet, a liturgia, illetve a keresztény morál stb. mély megismertetésére törekedett, valamennyi tárgyalt kérdésben egyaránt feltárta a Biblia tanítását, a témák egyháztörténeti hátterét, illetve az állítások „ésszerű” magyarázatait. Részletes bemutatásra kerültek például az Ó- és Újszövetség könyvei, az Egyház történelmi (hagyományörző, nevelő, szociális stb.) hatásai, de a negatívumok, például a szent szövegek kisebb-nagyobb problémái, a keresztes háborúk kegyetlensége, a Borgia pápák züllöttsége, vagy a (fél-)feudális Egyház vagyonosodása is. Az előadó olykor a tárgyalt téma igen konkrét részleteire is kitért, megemlékezett például a forráskritikáról, a korai egyházatyákról, Szt. Ágoston Vallomásairól, Aquinói Szt. Tamás Summa-járól, a nagy zsinatok vitáiról, a XIX-XX. századi pápai enciklikákról, ismét más esetekben a természet-, illetve társadalomtudományok egyes (az Egyház tanítását vitató, vagy aláátmasztó) eredményeiről. De idővel az egyetemista korúak részére kifejezetten színvonalas képzés folyt. *Dusek* ügynök többször (pl.: a H-63/1957 dosszié 38. lapján kezdődő jelentésében) tájékoztat arról, hogy számukra *Ördög J.* Hittudományi Akadémiát is szervezett, amelynek első igazgatója is volt.

A gazdag tudnivalókat nehéz röviden jellemezni. Nevelési oldalról nyilván központi elemük volt a „Szeresd a te ... Istenedet ... és szeresd felebarátodat, mint önmagadat (3Móz 19,18; Mk 12,31; Luk 10,27) tanítás – s ennek a viszonya például az emberi tevékenységek céljával kapcsolatos epikureus (hedonista), sztoikus (vagy arisztotelészi) –, illetve a modern egzisztencialista etika elveihez. A visszaemlékezők úgy vélik, további fontos részük volt, hogy bár nem mindig követjük ezen iránymutatást (Préd 7,20), bocsánatot nyerhetünk Istentől, ha a helytelen tettet megbánjuk (1Ján 1,9) stb.

„Kiegészítésként” sokszor kerültek szóba az „általános műveltségnek” az iskolában akkoriban gyakran még csak nem is említhető elemei. Az előadók többnyire (tudatosan) kerültek ugyan a politikai kérdéseknek – kiemelten: a Rákosi-rendszer törvénytelenségeinek – a tárgyalását, de minden más, a hallgatóságot érdeklő téma szóba kerülhetett. Az őrsgyűlés így nem ritkán a közvetlen témától messze kanyarodó, a kultúra, a tudomány, az emberi magatartás alapvető ismereteit érintő beszélgetéssé, interaktív eszmecserevé alakult. A tagok pl. itt találkozhattak először a logika egyes alapelveivel, itt vitathattak meg sok fontos természettudományi ismeretet (a kozmosz tágulására vonat-

kozó nézeteket, a pszichológiában használatos Szondi-teszt alapjait), itt kaptak árnyalt értékelést sok történelmi kérdésről (pl. a magyar főnemesek reformkori szerepéről), valamint itt kaptak buzdítást Dante, Goethe, vagy éppen Móra műveinek, Beethoven zenéjének megismerésére stb.

A vázoltak így gazdagították a fiatalok lexikális – kiemelten hittani – tudását is, s nagy hatást gyakoroltak egyéb, köztük erkölcsi felkészültségükre is. A tanítást az előadások „liberális” légköre kiemelten hatásossá tette. Hiszen bár az elhangzottak színvonala gyakran messze meghaladta az őrstagok tudását, de a „tanulók” kérdezhettek, megjegyzéseket tehettek, az idősebbek saját összejöveteleiken akár vitakozhattak is. Az előadók tehát nem tekintették kötelezőnek nézeteik elfogadását, hagyták, hogy hallgatóik maguk alakítsák ki saját véleményüket. Ennek következtében az oktatás igen erőteljesen a megértést segítő volt. A tudnivalók tanulását is erősen ösztönözte továbbá az órs tagjainál csak néhány évvel idősebb őrsvezető példamutatása (tudása, továbbképzési törekvése, munkához való hozzáállása).

Természetesen az őrsgyűléseken egyes hagyományos cserkész programokra, a hétvégi és nyári kirándulásokra való felkészülésre, térképismeretek, népdalok tanulására, a csomózás gyakorlására is sor került. E foglalkozásokat, több-kevesebb sikerrel, általában az őrsvezető vezette. De a fiatalabbak gyűlésein többnyire volt idő a szintén az őrsvezető által felügyelt szórakoztató programokra, vidám írások, például Karinthy-humoreszkek, P. Howard regényrészletek, Göre Gábor-történetek felolvasására, vagy társasjátékokra (barkohbára, ország-város versenyre – vagy a különösen népszerű pingponglabda-fújásra¹³) is. A kezdeti komoly hangulat így folyamatosan oldódott, s a szórakozásra már igen vidám légkörben került sor. Végül az összejövétel a következő találkozás helyének megbeszélésével, majd imával fejeződött be.

Minden korábbi csapattag élénken emlékszik rá, hogy a hittanból tanultakról az év (a félév?) végén – vizsgák, ún. próbák keretében – be kellett számolni. A hittan próbáira a felkészülést gyakran gépírási jegyzetek segítették. Mindenki tudta, hogy a nem tanulás következménye a csapatból a kizárás lenne, ezért a többség tanult. A vizsgáztató általában az ennek során is igényes, de megértő *Luci* volt. Buktatásra igen ritkán került sor¹⁴; elég szégyen volt az is, ha valaki nem kapott jó értékelést.

Az összejövetelek tehát ideális – mind a tanulmányi, mind az erkölcsi kérdéseket illetően is jelentős hatású – *tehetségfejlesztő tréningek voltak*.

13 A résztvevő kamaszok egy asztal két oldalán helyezkedtek el, majd mindkét csapat megpróbálta, a szemben levők védekezését leküzdve, az asztalra tett labdát a számára átellenben levő oldalon lefűjni.

14 Dusek ügynök néhány jelentése kizárásokról is tájékoztat ugyan, de ezekre magartartási okok (pl. megbízhatatlanság) miatt került sor. Mások (vallomása szerint pl. Pomogáts B.) a hittan iránti érdeklődés megszűnése miatt maguktól hagyták el a Csapatot.

A vasárnapi kirándulás

Az őrök az iskolaév során csaknem minden vasárnap kirándulni mentek – leggyakrabban a Pilisbe. A részvételre nem kellett biztatás. A tinédzserek örültek a várható kalandoknak, a szülők pedig az akkor még 6 napos munkahét fáradalmi után nem bánták, ha gyermekeik körükből az őrsvezető „megbízható” felügyelete mellett fél-, egy napra jó levegőre távoztak.

A találkozó (a hajnali mise után) legtöbbször a Margit-híd budai hídfőjénél levő HÉV-megállóban volt. Akkoriban itt vasárnap reggel mindig sok¹⁵ 6-8 fős gyerekcsoport gyülekezett. Többségük valamely hasonló kis hittan csoporthoz tartozott, esetenként olykor éppen a Pilis csapat tagja volt ugyan, de legfeljebb egyes őrsvezetők ismerték egymást, s ott ezek se érintkeztek.

Talán e kirándulások hasonlítottak leginkább a cserkészletben másutt megszokottakhoz. Egyenruháról ugyan szó sem lehetett (a résztvevők ruházatát az adott család rendelkezésére álló ing, rövidnadrág, ócska bakancs, esőben valami viharkabát-féle adta¹⁶), s egyéb okokból a zászló, sorakozás, a hangos vezényszavak is elképzelhetetlenek voltak – de mindez nem is hiányzott talán senkinek. A többnyire *megterhelő túrák* viszont kitűnő lehetőségeket adtak a felesleges energiák lekötésén túl a térképolvasás és a tájékozódás gyakorlására, a labdajátékokra, a számháborúra, az éneklésre – s egy-egy komolyabb témájú, például az őrsvezető által sokra tartott kulturális ismerettel kapcsolatos, az őrsgyűlésen elhangzottakat elmélyítő beszélgetésre is. Így esténként mindenki szép (évtizedek múlva is szívesen mesélt) élményekkel gazdagodva, jó hangulatban tért haza. S mert a szülők legtöbbször fáradt, de vidám és napsütötte hazatérőket láttak, valamint csak a történetek elmondható elemeiről értesültek, ők is elégedettek voltak.

Mivel pedig a más őrökkel való találkozás még a hegyekben is egészen kivételes volt (talán csak egy-egy igen ritkán megengedhetőnek ítélt nagyobb számháború „ellenségeit” adta), mindez *az őrök összekovácsolását is segítette* – amit az óvatlan, azaz a kamaszfiú-csínyek elhárításában gyakorlatlan őrsvezetők „hibái”, így a Holdvilág-árok, a Rám-szakadék merész meglátogatásakor keletkezett kisebb-nagyobb sérülések, s ezek „kezelése” – is segítettek.

15 A szerző úgy gondolja, a korral foglalkozó fiatal történészek ma már elképzelni se tudják, hogy valójában a fiatalok milyen nagy hányada vett részt ekkoriban ily módon szerveződő társaságokban. Az adott korban azonban, pl. a már említett sziglieti tűzijátékhoz hasonló megmozdulások nyomán, sok kortárs rendelkezett személyes tapasztalatokkal, vagy legalább környezetéből származó ismeretekkel a témáról.

16 Lásd a 2964 sz. fényképet az alábbi címen: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:XgWD8rA7ctAJ:server2001.rev.hu/oha/oha_browse_photo.asp%3Fpage%3D149%26search_str%3D%26OK%3DOK%26lang%3Dh%26dspict%3Don+V%C3%ADgh+Szabolcs+cserk%C3%A9sz&cd=4&hl=hu&ct=clnk&gl=hu&client=firefox-a

A nyári tábor

A Pilis őrsei a cserkész hagyományoknak megfelelően a nyári hónapok során egyhetes vándortáborba is elmentek. Legtöbbször a hazai hegyeket, a Börzsönyt, a Mátrát, a Bükköt, a Gerecsét barangolták be (de volt tiszai, illetve balatoni biciklis tábor is). E táborok is más jellegűek voltak azonban, mint a nagyobb számú fiatal mozgósító, esetenként katonás jellegű hagyományos cserkész táborok.

A 6-8 fős őrök (csak fiatal őrvezetőjük „felügyeletével”) külön-külön túrákra mentek, lehetőleg félreeső helyekre. Az 1950-es évek elejének ma szinte elképzelhetetlen körülményei (az eredeti szándékoktól függetlenül) a túlélő-túrákéhoz hasonló jelleget kölcsönöztek ugyanis a megvalósuló, jelentős fizikai megterheléssel járó programoknak. A résztvevők naponta-kétnaponta 10-15-20 kilométeres – vagy, ha például (olykor a rendelkezésre álló gyatra térkép, vagy a kezdetleges iránytű pontatlansága miatt) eltévedtek, még hosszabb – utat tettek meg. Egy „tábor” pl. (a szerző részvételével) Budapestről indulva végigmászta a Pilis, a Börzsöny, a Cserhát, a Mátra csúcsait, s a gyaloglást csak Egernél fejezte be. Az élelem közös volt. Bár ehhez a fiúk egyike sem igazán értett, naponta, szabad tűzön, nagy lábosban főzniük is kellett. Általában kis, fenékrész nélküli és esőben beázó sátrakban¹⁷ aludtak, amelyeket szinte naponta más-más erdőszélen, réten, patakparton vertek fel. Menet közben az egész felszerelést, s mivel a kis hegyi falvakban gyakran nem lehetett élelmiszert venni, az egész hétre való ennivaló többségét is cipelték.

A táborozás így *kaland volt a javából*. Mivel azonban a zord körülmények az adott korban megszokottak voltak, a nehéz hátizsákokon, a feltört lábakon, az esőben átnedvesedett ruhákon, az olykor félresikerült ételeken – és adott esetben az öreg kerékpárok gyakori hibáin, defektjein – a résztvevők nem ütköztek meg (s a szülők se tiltakoztak ellenük). Sőt, a problémák sajátos elhárítása, a félresikerült vacsora utáni szalonnasütés, a tábortűznél szárítkozás stb. gyakran még javította is a táborozók hangulatát. Ugyanakkor a szinte ember nem látta hegyek növény- és állatvilága, az időnkénti úttévesztések, az esti tábortüzek, egy-egy vihar megpróbáltatásai, az éjjeli erdő romantikája széles körben adtak témát a következő év(ek) találkozásaira.

Az elkerülhetetlen viszontagságok további hozamaként *növekedett a fiúk önállósága, erősödött együttműködési, egymást segítő készségük, s javult tájékozódási képességük*. De haszon volt az ország látnivalóinak, s – többnyire segítőkész – lakosságának „béka-perspektívájú” megismerése, megértése és megszeretése is.

¹⁷ Dusek ügynök több jelentése is említi a rendelkezésre álló néhány egyszerű sátor elosztására hivatott megbeszéléseket.

A külön programok

Egyes csapattagok az őrsi programokon túlmenő elfoglaltságot is kértek, illetve nyertek el. A ministrálásra például – *Luci* mellett, esetleg paptársainál – viszonylag sokan kaptak lehetőséget; ami hatékony módja volt a liturgia mélyebb megismertetésének. Néhányan különóra keretében latint tanultak Lucitól (az iskolában kötelező orosz nyelv tanulásának a kiegészítéseként); ez, a nyelv alapjainak legalább részleges elsajátítása mellett, az olvasott szövegek révén sokoldalú kulturális információkhoz is juttatta a tanulót.

Olykor gyakorlati tennivalók elvégzése is szükségessé vált. Azok, akiknek a családjában volt írógép (pl. a szerző), vállalhatták hittanjegyzetek legépelését (5-6 példányban). A gépiratok nélkülözhetetlenek voltak a fiatalok sikeres oktatásához, s elkészítésük mellesleg rákényszerítette a munkát vállalót a gépelés megtanulására, begyakorlására. De néha időszerű lett az egyre viharvertébb sátrak javítása, a számháborúkhoz nélkülözhetetlen számok festése stb. is.

A sokféle tevékenység kiegészítő hatásaként pedig az ambiciózusabb résztvevők már *tinédzserként hozzászoktak a rendszeres munkához* és idejük ehhez szükséges racionális beosztásához.

A vezetőképzés

Először talán csak egyes alapítók kaptak őrsvezetői megbízást. Később más őrök „korosodó” (esetenként 14-15 éves) tagjai is elláthatták e funkciót – s „magasabb” címek is születtek. A potenciális vezetők kiválasztási szempontjairól és módjáról azonban a legtöbb egykori csapattag szinte semmit nem tudott, s nem tud.¹⁸

Volt azonban olyan év, amikor a vezetés az előző évek „tananyagát” többé-kevésbé elsajátító, s erre alkalmasnak ítélt ifjú csapattagok számára vezetőképző tábort is szervezett. Ezen több napos összejövetel fő helyszíne is az egyik résztvevő lakása volt, a zárásra azonban a Pilis hegyén, egy tábortűz és egy ezt követő éjszakai tájékoztató verseny keretében került sor.

Az elsajátítandó ismeretek összeállításában és (igen hatásos) bemutatásában is *Luci* vállalt magára a legtöbbet; de további „vezetők” is kaptak feladatokat. Az előadások többnyire *nevelési elvekről és pedagógiai gyakorlatról* szóltak – de konkrét őrsvezetői tapasztalatok is szóba kerültek (melyeknek megfogalmazása és megvitatása az ifjabb előadóknak legalább olyan hasznos volt, mint a hallgatóknak). A politikailag érzékeny témákat viszont – például: a csapatnak az adott rendszer keretei közti lehetőségeivel kapcsolatos elmélgedéseket – ezúttal is mindenki kerülte.

18 Dusek ügynök H – 63/1957 sz. dossziéjának egyes (pl. a 76. oldalon kezdődő és ezt követő) jelentései azt tanúsítják azonban, hogy a vezetés a kinevezéseket és a leváltásokat megbeszélte.

Az elhangzottaknak valószínűleg egyáltalán nem maradt írásos nyoma. A mondani-valót jól jellemzi azonban, hogy a szerző, a résztvevők egyike így emlékszik a vezetők szerepéről mondottakra: „a vezető legtöbbször nem lovagolhat fehér lovon a serege előtt; gyakran ugyanis az veszi leginkább igénybe az energiáit, hogy elvégezze mindazt a szükséges munkát, amit a többiek nem készítettek el”. *Ez az üzenet tényleg jó felkészítés volt az (őrs-)vezetés valós feladatainak elvégzéséhez.*

A Csapat vezetése

Minden tag tudta, hogy a csapat vezetője *Luci*, s mindnyájan ismerték őrsvezetőjüket.

A (legtöbb) őrsvezető ambiciózus volt, megpróbálta megismerni „neveltjeit” és segíteni fejlődésüket. De alapvető feladatának tekintette az őrsi tagok összefogását is. Törekedett „játszva” tanítani – de valójában *főként személyes példájával s tudásával hatott.*

Persze nem minden őrsvezető volt egyformán tehetséges vezető. Legtöbben komolyan készültek a feladataikra: a következő gyűléseken előadandó anyaghoz széles körben (olykor Lucinál, máskor inkább valamely könyvtárban) kerestek kiegészítéseket, gyűjtötték a vidám írásokat, a másutt sikeresnek bizonyult játékötleleteket, a népdalokat. Egyesek kellő karizmatikus erővel is rendelkeztek ahhoz, hogy vezetetteikkel szinte mindent könnyen meg tudjanak valósítani: amikor kellett, őrsük tanult, amikor az volt fontos, zokszó nélkül gyalogolt tíz kilométereket. Másoknak több erőfeszítésre volt szükségük a sikerhez. Többen csak a népszerű játékok megígéréseivel tudták elérni az őrsi gyűlés kezdeti komolyságát, egyikük a történekről beszámoló (egypéldányos, kézzel írt) ironikus hangvétellű „újság” szerkesztésével növelte a hétvégi kirándulások felidézésére is alkalmat adó őrsgyűlések népszerűségét stb. A kevésbé ambiciózus vagy egyéb okból sikerteleneknek bizonyuló vezetőket pedig (miként erre *Pomogáts B.* vallomásai és *Dusek* ügynök jelentései több példát ismertettek) a vezetés mielőbb le is váltotta.

Az őrsvezetők munkáját segítette, hogy néhány évvel idősebbek voltak a rájuk bízott kiskamaszoknál, akik ezért (némi korlátok közt) respektálták erejüket is, tudásukat is. Időnként módjuk nyílt ugyanis egy-egy megjegyzéssel jelezni, hogy megtanulták, s az őrs tagjainál jobban is tudják a hittant, tájékozottabbak az egyetemes kultúra, a művészet-történet stb. kérdéseiben, vagy éppen a térképoltvasásban; a táborban pedig ők cipelték a legsúlyosabb hátizsákokat. De mindannyian hamar szembesültek azzal is, hogy munkájuk – gondos felkészítésük, s elszánt erőfeszítéseik ellenére – sok nehézséggel jár, s olykor nem is eredményes. Kiskamaszaik olykor odafigyelnek az előadásokra, tanulnak is, s a vidám játékban vagy kiránduláson is fegyelmezettek, máskor azonban egyesekkel, vagy akár az őrs egészével nem lehet bírni.

Nehéz lenne megmondani, mindebből az őrsi tagok vagy vezetőik tanultak-e többet. Biztos, hogy hatásos, *a vezetőképzőnél is jóval hatékonyabb „kompetenciafejlesztés” volt.*

A „felsőbb” vezetésről a csapattagok többsége nem sokat tudott. Álljanak itt ezért *Dusek* ügynök 1956. május 5-i jelentésének az adott időpontbeli helyzetet leíró információi.

Ezek szerint *Luci* törzskarát a csapattanács adta; tagjai ekkor – *Lucin* és a vezetésben részvételre nem sokkal ezt megelőzően felkért *Duseken* túlmenően – *Báldi Tamás*, *Ginter Károly*, *Loskai Rezső* és *Révész György* voltak. Az operatív irányítás pedig a rajvezetőknek, valamint az őket összefogó rajvezetői értekezletnek a feladatát képezte; s a néhány nappal a jelentés elkészítése előtt megtartott ezen értekezleten *Alföldy Géza*, *Pauka Károly* és *Tóth István* rajvezetők vettek részt (H–63/1957 sz. dosszié, a 76. laptól). Munkájukról az irányítottak körében is, a levéltári dokumentumokban is csak viszonylag halvány kép maradt.

Szétesés és túlélés

Bár, mint jeleztük, a Pilis-„szervezkedésről” az Államvédelem már 1950-ben (valójában önkényesen besorolva) a Bulányi-per kapcsán, majd később, így 1955-ben is kapott információkat, sokáig nem lépett közbe. Azaz *P. Ördögh Jánost* ... „az ügy realizálása során ... nem vonták felelősségre”.¹⁹ Később viszont, konkrétan „... 1957. április 1-én és 1957. október 23-án preventív őrizetbe vették. Az anyagokból nem tűnik ki, hogy mennyi ideig volt őrizetben.” (ÁSZTL 3.1.5. O–11.959/4a sz. dosszié 195. oldal). A részletekről azonban (a cikk szerzőjének tudomása szerint) a legtöbben szinte semmit nem tudtak, s nem tudnak.

A történeletről az érintettek nyilvánvaló okokból sokáig nem érdeklődtek se a hivatalos szerveknél, se másutt. Mára viszont *Ördögh J.* dossziéja sajnos nincs meg az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában, „1963-ban leselejteztek”. A valószínű vád, az „illegális ifjúsági klerikál-fasiszta szervezkedés” azonban a megmaradt dossziékban többször is megfogalmazódik. Az pedig, hogy e vád az Alkotmány által garantált szabad gyülekezési és vallásgyakorlási jogokkal is ütközik, a fasiszta jelző pedig semmivel alá nem támasztható, akkoriban nem volt szempont.

Dusek ügynök többször idézett H–63/1957 sz. dossziéjából megtudjuk azonban, hogy *Luci* egy, 1955 decemberében letartóztatott, majd szabadon engedett ismerősétől valamikor 1956 koratavaszán értesült arról, hogy az Államvédelem a Pilis csapattal is foglalkozni kíván, ezért úgy döntött, hogy visszavonul (államvédelmi megjegyzés a H–63/1957 sz. dosszié 77. lapján). Elhatározását egy 1956. májusi rajvezetői értekezleten közölte, ahol azt is jelezte, hogy a csapat főbb dokumentumait megsemmisítette, s úgy rendelkezett, hogy a továbbiakban a rajvezetők legyenek önállóak, s „... ha őt őrizetbe vennék, minden folyjék tovább” (i.m. 77. lap).

¹⁹ Közvetett hatások persze léteztek. *Dusek* ügynöknek egy, a H–63/1957 sz. dossziében megmaradt beszámoló-tervezete pl. így ír: (a csapatvezetést kezdetben) „...a Rendfőnök jóváhagyása kísérte, ... (aki) csak akkor tiltotta le *Örkényit*, amikor ... Kecskemétre helyezte” (76. lap).

A csapat tényleges működése valójában csak *Luci* őrizetbe vételének a hírére változott meg. E hír gyorsan elterjedt, s minden csapattagra bénító hatással volt. Sokan saját lakásukban is a házkutatást várták (s ekkor is hamuvá vált sok, a csapattal kapcsolatos dokumentum). A lefejezett vezetés állítólag – *Luci* idézett korábbi jelzése ellenére – a csapat megszűnéséről határozott. Az őrsgyűlések is, a közös kirándulások is megszűntek.

A jelzett hatás értékelésénél nem felelhető a püspöki karnak tulajdonított, 1961. március 15-i nyilatkozat sem, amely szerint: „A püspöki kar minden egyházi személyt vagy alkalmazottat, aki államellenes tevékenységben részt vesz, mint a magyar nép ellen vétőt elítél.” Lásd pl.: *Tomka* (2004).

Arról sincs átfogó kép, hogy a következőkben hogyan alakult a csapattagok életpályája. *Néhány sorstípus* azonban felvázolható.

Úgy tudni, hogy *Luci* a rendszer elleni szervezkedés vádja miatt többéves börtönt kapott, szabadulása után Kecskeméten tanított, majd viszonylag fiatalon meghalt. Más vezetőket is meghurcoltak, *Vigh Sz.* például, bár leginkább más tevékenységéért, szintén ült (*Interjú*, 2001).

Mind a vezetők, mind a csapattagok közül többen előbb-utóbb külföldre távoztak. Közülük egyesek (pl. *Alföldy G.* világhírű²⁰ ókor-történész) materiális értelemben véve is igen sikeresek lettek. Mások, esetenként jelenetős erőfeszítéseik ellenére, csak több-kevesebb nehézséggel, s nem is mindig sikeresen illeszkedtek be új környezetükbe. Talán ez utóbbiak egyikének tekinthető *Vigh Sz.* is, aki papi pályán indult, majd kilépett, megnősült, majd elvált, külföldre távozott, ott ismét családot alapított, majd szerény könyvtári állásból ment nyugdíjba (*Interjú*, 2001) – s reméljük, idős korában mindezzel megbékélt.

Az itthon maradottak sorsa is változatosan alakult. Egyesek azonnal passzívakká váltak. Az, aki valamely, a Piliséhez hasonló tevékenységű társasághoz csatlakozott, még egy ideig (többnyire a befogadók „lebukásáig”, például 1961-ig, a kádári államnak a „fekete hollók összeesküvésére” hivatkozó nagy egyházellenes kampányáig²¹) megszokott életét élhette. A következő évtizedekben azután mindkét csoport a Kádár-korban kialakult befelé forduló életformát alakított ki: *formálisan* betartotta a rákényszerített normákat, s veszélyei (kiemelten: a többiek veszélyeztetésének esélyei) miatt kerülte a régebbi kapcsolatok ápolását.

A Kádár-kori „gulyáskommunizmusnak” a magyar társadalom megvásárolható voltát sejtető szlogenje jól hangzik ugyan, tudni kell azonban, hogy a hallgatás igazi oka sokszor nem az ezen elnevezéssel sejtetett korrupció elfogadá-

20 A jelzőt lásd: *Alföldy* (2013).

21 Ekkor csaknem ezer lakásban tartottak házkutatást, kb. 800 személyt vettek őrizetbe, több mint nyolcvan személyt tartóztattak le és ítélték hosszabb-rövidebb börtönbüntetésre. Lásd többek között: Népszabadság, 1961. június 7. és június 20.; Magyar Nemzet, 1989. szeptember 9.; Új Ember, 1991. április 21. stb.

sa, hanem a terror volt. Az ÁSZTL dokumentumok szerint pl. egyes Pilis-tagok telefonját még évek múlva is lehallgatták, tevékenységüket ügynökökkel megfigyeltették, volt, akinek a dossziéját még az 1980-as évek közepéig sem zárták le. S az se felejtendő, hogy az utolsó hazai katolikus ifjúsági per 1972. január 19-én zajlott (Tomka, 2004). Szelényi Iván szociológus kutatót pedig egy 3 példányban létező kéziratáért ugyanebben az évben az ország elhagyására kényszerítették (Konrád–Szelényi, 1989) stb.

Egy-egy hazai életpálya, így a papi hivatást választó, s az adott korban ezzel járó hányattott életet nem toleráló *Pauka László* korai halála különösen szomorú (azt mondják, öngyilkos lett). A (folyamatosan puhuló) diktatúra se tudta azonban megakadályozni, hogy több további résztvevő – a Pilisben kialakult készségeiket, tudásukat is hasznosítva – sikeres legyen. Előbb-utóbb többen taníthattak valamely egyetemen (így *Báldi T.* nemzetközi hírű tanszékvezető az ELTE Földtani tanszékén²²). *Ginter K.* a rendszerváltás után az UNESCO diplomáciai pályáján is elindult. Olykor másoknak a neve is feltűnt cikkek, könyvek szerzőjeként stb. Mindezeknek a csapattagokon belüli aránya jóval több az „átlagosnál”. Nem állítható tehát, hogy az itthon maradás a karriert lehetetlenné tevő hatású volt.

Záró megjegyzések

A volt csapattagok többségének a szívét ma is szorítja, ha egy-egy már szinte elfeledett nevet hall, olvas, vagy itt-ott valamely, már megöregedett, de ismerős arcot lát. Az emlékezők száma azonban csökken; s a még élőknek is egyre kevesebb az idejük arra, hogy beszámoljanak a fiatalabbaknak tapasztalatairól. Pedig e tennivaló fontos. *P. Ördögh (Örkényi) János* és segítői aligha várnak ugyan köszönetet. Mégis hasznos azonban az is, ha emlékeztetünk rá, hogy voltak, akik az adott nehéz korban is követték meggyőződésüket, tudtak hivatásuk szerint élni.

Ugyanakkor a Pilis vázolt példájának – és a további hasonló történeteknek – napjaink számára fontos tanulságai is vannak. Nem vitatható ugyanis a nevelés e formájának az eredményessége. Ezt támasztja alá az is, hogy az előzőekben mondtak értelmében a kedvetlen indulás – az emigráció, illetve a hazai politikai „ellenszél” nehézségei – ellenére nem keveseknek az életpályája kedvezően alakult. Ennél is inkább az, hogy sok korábbi „katakomba-cserkész” úgy érzi: a közös élmények keretében *az egész életét befolyásoló iránymutatást kapott*. A mindennapok nehézségeinek a megoldásánál jól hasznosítható tudást és magatartásmintákat ismert meg, s kifejlődtek az ezek alkalmazását segítő készségei is.²³

22 Lásd: Báldi (2013).

23 Természetesen az adott esetben nincs mód a siker jelzetteknél összetettebb módszerű igazolására, se a Magyarországon gyakori ún. kompetenciamérés (lásd pl.: Tóth, 2011) elvégzésére, se valamely komplex intézmény-értékelési módszer (Halász, 2004) stb. követésére.

A cserkésztapasztalatok bemutatásának talán első, még a „rendszerváltás” – és az államvédelmi irattár anyagának kutathatóvá tétele – előtt készült, s máig kivételes példája *Kamarás* műve (1992). A mű, mely egy, a Piliséhez hasonló közösség történetét, valamint 60 tagjának utóéletét tekinti át, a következőket rögzíti sokat mondó „Máig abból az időszakból töltekezem” alcímű fejezetében: „... a hatvan közül nincsenek tíznél többen, akik számára a jólét fontosabb, mint a jól-lét ... Hatnak van 4-7, tíznek 3, a többségnek két gyereke, ami – összességét tekintve – meghaladja az országos átlagot. Csak öten váltak el, második házasságuk azonban valamennyiüknek jól sikerült” (222. oldal). Európa demográfiai gondjai idején ezek is gondolatébresztő megállapítások.

A Pilis vázolt tapasztalatai közül elsősorban az anyagi világunkban különös fontosságú alábbi következtetéseket véljük kiemelendőknek:

- A csapatban nem a pénz, hanem a fiatalokat szerető, erős hivatástudattal élő, *karizmatikus vezető*, az ő hozzáértése és példamutatása volt a nevelési sikerek legfontosabb záloga. Ez oktatási rendszerünk jelenlegi korszerűsítése során mindekelőtt a vezető kiválasztásnál lehetne irányadó tapasztalat.
- *Ördögh János* legfontosabb eszközeit a tudás, annak korrekt (meggyőző módszerű) átadása, ezeknél is inkább *a munkára, valamint kulturált szórakozásra nevelés* és a színvonalas „vezetőképzés” – valamint mindezeknek a gyakorlattal való folyamatos szembesítése – adták. Az adott technikák alkalmazása teljes embert kívánt (nem lett volna megvalósítható csak pl. az akármilyen hatásos hangsúlyozással felolvasott, vagy a korszerű technika minden eszközét felhasználó, internetre kitett tananyagokkal). E megfigyelés akár irányadó is lehetne az oktatáspolitikai eszköz-tárának a kiválasztásánál.
- A csapat alig hatott volna tagjaira „örseinek”, azaz *a közös élmények által összekovácsolódott kisközösségeknek* a vonzereje nélkül. Ez a civil szerveződéseknek a tanulásban, fejlődésben vállalt fontos szerepére figyelmeztető, s pl. az oktatásfejlesztési programokra szánt pénzek elosztásánál hasznosítható jelzés.

Ugyanakkor iránymutató az a tapasztalat is, hogy napjaink alapvető társadalmi gondjainak, értékválságának az okai sokban az 1950-es évek önszerveződő ifjúsági mozgalmait szétverő „államvédelem” tevékenységében keresendők. A tönkretett, külföldre menekült szellemi kapacitás se lebecsülhető veszteség. Ennél is nagyobb károkat okozott azonban a társadalom „szövetének” erőszakos bomlasztása. Rombolással nem lehet ugyanis nevelni, társadalmat építeni. Hiszen arra, hogy az ifjúsági közösségek felszámolása után kialakult, múltat felejtő, civil szerveződések nélküli gyökértelessé váló társadalomnak nincs összetartó ereje, akár korunk migrációs folyamatai is erős bizonyítékokkal szolgálhatnak.

FORRÁSOK

- ALFÖLDY (2013): hu.wikipedia.org/wiki/Alföldy_Géza Letöltve: 2013. 6. 9.
- BÁLDI (2013): <http://www.termeszeti Vilaga.hu/tv99/tv9911/fold.html>
- A munkás-papságról* (2013): <http://en.wikipedia.org/wiki/Worker-Priest> Letöltve: 2013. 6. 9.
- ARATÓ L. – IVASIVKA M. (2006): *Sziklatábor*. Új Ember – Márton Áron Kiadó, Győr.
- BAKK ISTVÁN (2012): *A magyar pálos katakomba cserkészete*. Letöltve: 2013. 6. 9.
<http://www.szentozseb.hu/modules.php?name=topics&file=olvas&cikk=palosok-4f86a3c951c77>
- BÉKÉS MÁRTON (2012): *Hitvallók*. Magyar Nemzet, december 22.
- BENEDEK ISTVÁN (1957): *Aranyketrec*. Hatodik kiadás. Könyvmolyképző, Szeged, 2007.
- HALÁSZ GÁBOR (2004): *Értékelés és ellenőrzés a közoktatásban*. Mester és Tanítvány 2. sz.
Interjú Vigh Szabolccsal. 2001. Készítette Kőrösi Zsuzsanna.
http://server2001.rev.hu/oha/oha_document.asp?id=1020&order=1 Letöltve: 2012. 12. 28.
- KAMARÁS ISTVÁN (1992): *Búvópatakok*. Márton Áron Kiadó, Győr.
- KONRÁD GY. – SZELENYI I. (1989): *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Gondolat, Bp.
- LANNER JUDIT (2010): *Az oktatáskutatás és -fejlesztés helyzete napjainkban*. Educatio, 4. sz.
- MÉSZÁROS ISTVÁN (2002): *Kisközösségek pusztító viharban – in Devictus vincit*. Budapest, SZIT. 172–181. o.
- TOMKA JÓZSEF (2004): *A kisközösségek a diktatúra idején*. Új Ember, április 4.
<http://ujember.katolikus.hu/Archivum/2004.04.04/0801.html> Letöltve: 2013. 6. 9.
- TÓTH EDIT (2011): *Pedagógusok nézetei a tanulóteljesítmény-mérésekről*. Magyar Pedagógia, 3. sz.
-

